

Bielsko-Biała, 14 kwietnia 2023 r.

dr hab. Marek Bernacki, prof. ATH

**Katedra Polonistyki
Wydział Humanistyczno-Społeczny
Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej
e-mail: mbernacki@ath.bielsko.pl**

Recenzja rozprawy doktorskiej pt.

Mityzacje rzeczywistości w liryce Jarosława Iwaszkiewicza (1919-1980)

autorstwa mgr Joanny Suchodolskiej

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska pt. *Mityzacje rzeczywistości w liryce Jarosława Iwaszkiewicza (1919-1980)* autorstwa mgr Joanny Suchodolskiej została napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jarosława Ławskiego w Katedrze Badań Filologicznych „Wschód-Zachód” na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku.

W pracy o imponującej objętości trzystu dwudziestu stron autorka wyodrębniła trzy główne części. Rozdział I: *Między teorią mitu a światem literackich przeobrażeń* poświęcony został omówieniu wybranych zagadnień dotyczących historii, teorii i roli mitu w kulturze zachodniej. W Rozdziale II: *Poezja i mit, czyli badacze o Iwaszkiewiczu (1919–2019)* kandydatka w rzetelny sposób dokonuje drobiazgowego przeglądu stanowisk badawczych poświęconych twórczości Jarosława Iwaszkiewicza. Kluczową rolę w pracy odgrywa najbardziej obszerny pod względem objętości, liczący ponad dwieście stron Rozdział III: *Autorskie reprezentacje mitu*, który podzielony został na dwa większe podrozdziały zatytułowane odpowiednio: *Przestrzenie mitopoetyckie* i *Sylwetki zmityzowane*. Dodatkowo w pierwszym z wymienionych podrozdziałów autorka wyodrębniła trzy części: *Krainy Życia*, *Krainy Śmierci* oraz *Krainy wyobrażone*.

Całość rozprawy dopełniają: *Wstęp* i *Zakończenie*, w których doktorantka uzasadnia dobór tematu, przedstawia zakres prowadzonych badań, dokonuje prezentacji przyjętej metodologii oraz (w *Zakończeniu*) dokonuje rekapitulacji tego, co udało się jej w pracy osiągnąć.

Ważnymi elementami rozprawy są ponadto: obszerna *Bibliografia* (podmiotowa i przedmiotowa) obejmująca ponad sto adresów, *Aneks z ilustracjami*, na których zobaczyć można bohatera rozprawy w różnych okresach jego życia, a także *Streszczenie (Summary)* podane w języku angielskim.

Od strony kompozycyjnej przedłożona do oceny rozprawa jest dziełem dobrze zaplanowanym. Świadczy o tym przejrzysta struktura i towarzyszący jej klarowny wywód (tok dyskursywny). Na uznanie zasługuje także pełna konsekwencji i wewnętrznej spójności postawa badawcza autorki, która postawiła przed sobą niezwykle ambitne zadanie ogarnięcia, uporządkowania i zapanowania nad bardzo obszernym materiałem faktograficznym, biograficznym, krytyczno- i historycznoliterackim. Wszak Jarosław Iwaszkiewicz to klasyk polskiej literatury XX wieku, a iwaszkiewiczologię (podobnie jak miłoszologię) uznać można już chyba za osobną subdyscyplinę w obrębie badań literaturoznawczych. Od razu też trzeba stwierdzić, że z tak ambitnego zadania doktorantka wywiązała się w sposób zadawalający, momentami wręcz imponujący! Ogrom pracy włożony w lekturę niemal wszystkich najważniejszych utworów autora *Dionizji* (szczególnie tych poetyckich, eseistycznych i autobiograficznych) oraz trud towarzyszący zapoznaniu się z niezwykle obszerną i cały czas przyrastającą przecież literaturą źródłową poświęconą rozmaitym aspektom życia i twórczości Jarosława Iwaszkiewicza – zaowocował rzetelnie i ciekawie napisanymi fragmentami kluczowego dla całej rozprawy rozdziału III pt. *Autorskie reprezentacje mitu*. Pisząc o Iwaszkiewicza „Krainach Życia” (Ukrainie jako pierwszej *axis mundi* pisarza, Polsce jako Itace odnalezionej, Stawisku, czyli odnalezionej „osi świata”, o Sandomierzu nazwanym „nadwiślańskim San Gimignano” oraz włoskiej Toskanii, którą autor *Muzyki wieczorem* wielokrotnie wybierał jako cel swoich artystycznych podróży) - Joanna Suchodolska łączy własne przemyślenia i rozpoznania z istniejącą a jakże obszerną literaturą przedmiotu. Podobnie rzecz się ma w przypadku erudycyjnych rozważań poświęconych zarówno Iwaszkiewiczowskiemu „Krainom Śmierci”, którym patronują Eros, Tanatos i Hypnos, jak i „Krainom wyobrażonym”: Orientowi, Czarnomorzu, estetyzującemu Parnasowi (jako swoistej „republice” poetów modernistycznych) i panteistycznej z ducha „Krainie pogody”,

będącej czymś w rodzaju ersatzu pociechy eschatologicznej, której łaska nie była Iwaszkiewiczowi dana (inaczej jak w przypadku bliskiego mu Czesława Miłosza).

Można zatem stwierdzić, że autorka rozprawy, nie wyważając już otwartych drzwi, odważnie wchodzi w intertekstualny dialog ze swoimi licznymi utytułowanymi poprzednikami – biografami, krytykami, historykami literatury a także z postaciami bardzo bliskimi Iwaszkiewiczowi, które, jak dowodzi w swojej pracy, poeta ze Stawiska przeniósł dzięki sztuce słowa w wymiar prywatnego, literacko-artystycznego mitu. Takiemu horacjańskiemu z ducha „uwiecznieniu” poddani zostali bohaterowi opisani w podrozdziale *Sylwetki zmityzowane*: Karol Szymanowski (bliski krewny Iwaszkiewicza, ukazany jako jego apolliński mentor), cierpiąca męki tragicznego wewnętrznego rozdarcia żona poety Anna (pokazana w pracy jako „Hania-Eurydyka”), Józef Rajnfeld, bliski przyjaciel autora *Oktostychów* i towarzysz jego młodzieńczych włoskich podróży, a dalej Czesław Miłosz – którego doktorantka określa mianem Ikara pozostającego na początku znajomości w uzależniającym związku z Dedalem (Iwaszkiewiczem), opisanego następnie jako św. Kasjan wybierający życie poza ojczyzną. W tej sekwencji postaci opisany zostaje także Jerzy Błeszyński (nazwany w pracy Ganimedesem) – największa późna męska miłość Jarosława Iwaszkiewicza, a także „herosi PRL-u” z prezydentem Bolesławem Bierutem na czele, z którymi dumny „pan ze Stawiska” chętnie się bratał, wydając swój artystyczny talent na pastwę nie do końca jednoznacznych powinności i uzależnień peerelowskiego notabla, redaktora czasopism i prezesa ZLP spolegliwego wobec linii kulturalno-politycznej narzucanej przez luminarzy władzy ludowej. Ostatnim akordem sztuki estetycznego unieśmiertelniania innych osób opisanych w rozprawie jest rozdział (szkoda, że taki krótki!) poświęcony procederowi „samo-uwiecznienia” poety, którego autorka trafnie określa mianem Dioznizosa – Narcyza.

Po przedstawieniu niewątpliwych zalet pracy przejdę do wskazania kilku bardziej i mniej poważnych jej mankamentów. Uwagi krytyczne zacznę od tytułu rozprawy: *Mityzacje rzeczywistości w liryce Jarosława Iwaszkiewicza (1919-1980)*. Choć autorka stara się w kilku miejscach uzasadnić tak sformułowany temat badań, to można odnieść wrażenie, że nie do końca umie sobie z tym zagadnieniem poradzić. Mówiąc wprost: tytuł nie do końca jest adekwatny z zawartością przedstawionej pracy. Po pierwsze obszar badań w wielu rozdziałach znacząco wykracza poza lirykę, obejmując utwory prozatorskie, eseistyczne i autobiograficzne Jarosława Iwaszkiewicza (czego zresztą sama autorka jest świadoma).

Druga sprawa dotyczy kluczowego dla pracy sformułowania „mityzacja rzeczywistości”, która niestety nie została według mnie należycie wyjaśniona od strony teoretyczno-metodologicznej.

Na str. 4 *Wstępu* znalazło się ogólnikowe zdanie mówiące o badanym w pracy „zjawisku mityzacji (rozumianej jako tworzenie mitu na bazie rzeczywistości)”, zaś na str. 5 doktorantka stawia tautologiczną tezę, iż „Iwaszkiewicz określone osoby i czasoprzestrzenie, miejsca mityzuje, formuje w rzeczywistość literacką o kształcie mitu”. Nieco dalej wymieniony zostaje kontekst estetyczny dostrzeżonego procesu mityzowania:

„Piękno to z kolei ma zakorzenienie w przebogatym uniwersum ludzkiej kultury, z której Iwaszkiewicz czerpie mity, wzory osobowe, artefakty, obrazy miejsc, wzory literackie, idee oraz ideały estetyczne arcydzielności, za pomocą których formuje własny świat mityzowany, świat ludzi, miejsc i chwil (czasów)”.

Wszystkie przytoczone definicje, nie do końca ze sobą spójne, ogólnikowe i nakładające się na siebie świadczą raczej o pewnej intuicji, czy też poczynionych *a priori* presupozycjach badawczych autorki pracy. W zdecydowanie mniejszym stopniu uznać je można natomiast za pogłębione tezy wynikające z gruntownie przepracowanej literatury źródłowej poświęconej zagadnieniu mityzacji w badaniach literaturoznawczych.

W rozdziale I pojawia się co prawda osobny fragment zatytułowany *Literackie mityzacje rzeczywistości*, w którym doktorantka przywołuje szkic Bruno Schulza *Mityzacje rzeczywistości*, ale czyni to głównie po to, by streścić w nim wykładnie tego inspirującego tekstu dokonane przez innych badawczy (m.in. Dariusza Czaję). Wielka szkoda, że rozdział ten nie został przez mgr Suchodolską rozbudowany i spuentowany własnymi przemyśleniami dotyczącymi możliwego zastosowania Schulzowskich rozpoznań w toku dalszych badań nad wybranymi utworami poetyckimi Jarosława Iwaszkiewicza (*de facto* czytanie Iwaszkiewicza w kluczu schulzowskim stanowi w pracy jedynie zasugerowaną możliwość...).

Chciałbym jeszcze zwrócić uwagę na błąd logiczny, który pojawił się w podrozdziale *Zakres badanego materiału*. Autorka przedkłada w nim (na str. 7) trzy argumenty „utwierdzające nas – jak pisze – w słuszności **strategii, która ogranicza pole rozpoznań**

interpretacyjnych do liryki". Jako trzeci podany został argument podważający przytoczone przed chwilą założenie, cytując:

„Po trzecie, w naszym przekonaniu, poezja Iwaszkiewicza jest tekstem tak intelektualnie złożonym, tak nasyconym znaczeniami, aluzjami, zawierającym tak wiele sensów, odwołań, interpretacyjnych tropów, a także pełnym badaniu dialogów autointertekstualnych, niekiedy też między liryką a tekstami prozatorskimi i wspomnieniowymi oraz tekstami literackimi innych poetów, filozofów i malarzy, rzeźbiarzy i autorów sztuk wizualnych, że przy tej obfitości materiałów i ich kontekstów **trudno byłoby dokładniej ukazać procesy mityzacyjne zachodzące w samej poezji**".

Podsumowując, uważam że ze względu na niezadawalające dookreślenie takich terminów, jak „rzeczywistość” i „rzeczywistość literacka” oraz „mityzacja”, które – jak dobrze wiadomo – nie są terminami jednoznacznymi pod względem semantycznym i wymagają pogłębionej wykładni filozoficzno-teoretycznej, byłoby lepiej, gdyby przedłożona do oceny praca przyjęła bardziej adekwatny do jej zawartości tytuł, np. *Przykłady mityzacji w twórczości Jarosława Iwaszkiewicza* albo: *Mityczne kreacje w twórczości Jarosława Iwaszkiewicza – na wybranych przykładach*.

Inna ważna sprawa dotyczy poczynionych założeń metodologicznych i ich zastosowania podczas eksploracji badanego materiału literackiego. Brak pogłębionej refleksji nad szkicem Bruno Schulza *Mityzacje rzeczywistości*, a także pominięcie w rozdziałach metodologicznych m.in. ważnych prac Northorpa Frye'a (jako autora *Archetypów literatury* czy szkicu *Mit, fikcja i przemieszczenie*) – skutkuje tym, że rozprawa mgr Joanny Suchodolskiej w dużym stopniu przybiera charakter opisowo-porządkujący. Innymi słowy: jest bardziej referencyjna aniżeli hermeneutyczna. Badaczka nie wnosi do iwaszkiewiczologii jakiejś nowej, oryginalnej koncepcji analityczno-interpretacyjnego oglądu badanego **procesu** literackiej mityzacji. Być może dlatego, że zamiast skupić się na kilku typowych przykładach chciała w swej dysertacji powiedzieć zbyt wiele, co spowodowało powierzchowność ujęcia i z góry założoną przewidywalność osiągniętych rezultatów. W *Zakończeniu* pracy Joanna Suchodolska, dokonując rekapitulacji prowadzonych badań, stwierdza:

„Mit jest czymś jedynie częściowo uchwytnym, niezwykle trudnym do opisanego, poprzez swe symboliczne składniki, substraty odwołującym się do czegoś, co jest transcendentne i niewyrażalne. Mityzacja – jako działanie na żywej tkance mitu istniejącego albo wprost tworzenie mitu nowego z

materii rzeczywistości – jest procesem jeszcze bardziej nieuchwytnym, o trudnym do zarysowania granicach. **Łatwiej być może uchwycić sam sens i teleologię tego procesu**".

Ostatnie zdanie jest tutaj kluczowe: w pracy w przeważającym stopniu skoncentrowano się na próbie **opisania** sensu mitotwórczych zabiegów Iwaszkiewicza oraz dookreśleniem przyjętej przez niego celowości tego procesu, jaką było budowanie estetyzującej, mitograficznej „Krainy pogody”, która miała unieśmiertelnić poetę uchwyconego niczym mucha w bursztynie w rozlicznych relacjach z bliskimi mu osobami i miejscami. Natomiast, co stwierdzam z żalem, czytając pracę Joanny Suchodolskiej stosunkowo niewiele dowiadujemy się o literackiej „kuchni” tego zjawiska... Mówiąc inaczej, zbyt mało znalazłem w pracy miejsc, w których doktorantka dokonywałaby własnej, oryginalnej konkretyzacji wybranych utworów poetyckich polegającej na przeprowadzaniu analitycznej, filologiczno-hermeneutycznej pracy nad tekstem (nad metaforą, symbolem, alegorią), a której celem byłoby uchwycenie powtarzającego się (i dającego się opisać jako typowy) zabiegu mityzacji wybranych elementów rzeczywistości. Co prawda na str. 11 znajdujemy obiecujące zapewnienie autorki:

„Proponujemy więc nie interpretację, której podstawę stanowi filtr nowoczesnej metodologii, lecz takie czytanie liryki Iwaszkiewicza, które stara się wychodzić od tekstu i być temu tekstowi, na ile to możliwe, wierne”.

– to jednak w dużej mierze konstatacja ta pozostaje obietnicą bez pokrycia...

Z innych rzeczy: w rozdziale poświęconym Bolesławowi Bierutowi pojawia się nieprawdziwa informacja w zdaniu odnoszącym się do (swoją drogą bardzo powierzchownej) analizy utworu *List do prezydenta Bieruta*: „Poeta wspomina o swoim starzeniu się (choć jest jedynie dwa lata starszy od Bieruta)”. Było dokładnie na odwrót – Iwaszkiewicz (ur. 1894) był **o dwa lata młodszy** od bohatera wiernopoddańczego panegiryku. (Tak na marginesie, zamieszczenie tego rozdziału w pracy jest dla mnie dość kontrowersyjne: czy rzeczywiście warto zestawiać ze sobą w jednym szeregu takie postaci, jak Karol Szymanowski, Anna Iwaszkiewiczowa, Czesław Miłosz i Bolesław Bierut?? Wiemy przecież, jaką rolę odegrał w powojennej historii Polski jako były agent NKWD i zbrodniarz komunistyczny...).

Wśród merytorycznych mankamentów ocenianej pracy należy odnotować także brak odniesień do książki Marka Radziwiona *Iwaszkiewicz. Pisarz po katastrofie* (Warszawa 2010). Autorka cytuje co prawda w kilku miejscach dwutomową pracę Radosława Romaniuka *Inne życie. Biografia Jarosława Iwaszkiewicza* (Warszawa 2017), jednak brak odwołań do wspomnianego wcześniejszego opracowania, a także nieumieszczenie go w bibliografii przedmiotowej jest sporym niedopatrzeniem. Upominam się także o *Obecność mitu* Leszka Kołakowskiego (autora tylko raz w pracy wspomnianego!). Zachęcam także autorkę dysertacji do zapoznania się z pracą bielskiej literaturoznawczyni Barbary Tomalak *Śladami mitu* (Bielsko-Biała 2012), a szczególnie z otwierającym tę wartościową publikację rozdziałem *Mit jako kategoria metodologiczna w badaniach literackich* (lektura tego tekstu mogłaby być inspirująca przy dookreśleniu kwestii metodologicznych rozprawy poświęconej procesowi mityzacji w twórczości Jarosława Iwaszkiewicza).

Ostatnia uwaga krytyczna dotyczy usterek stylistyczno-językowych, w tym także błędów technicznych (edytorskich), które pojawiają się w pracy. Jednocześnie należy stwierdzić, że rozprawa napisana została poprawną, wręcz wzorową polszczyzną. Wskazanie kilku przykładowych błędów językowych ma na celu ich wyeliminowanie przy założeniu, że dysertacja wcześniej czy później zamieni się w książkę doktorską (w takim przypadku zalecam kompleksową i uważną adiustację całego tekstu). Oto kilka przykładów usterek stylistyczno-językowych występujących w pracy:

- str. 11:

Z rozważań van Gennepa (*Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii...*) dowiadujemy się na temat istnienia rytuałów przejścia w obrządkach religijnych i ceremoniach życia społecznego

- str. 15:

Pracę zamyka *Zakończenie*, w którym próbujemy podsumować badania oraz wskazać poła niewyzyskane jeszcze interpretacyjnie.

- str. 16:

To jedynie wybrane, niektóre pytania, które stawiliśmy sobie u progu przygody interpretacyjnej z liryką Iwaszkiewicza

- str. 29:

to z kolei bierze swe źródło w poddaniu mitu ocenie, waloryzacji, rewaloryzacji.

- str. 33:

podkreślają rolę języka w byciu nośnikiem mitu.

- str. 59:

Celowo pomięto w tej części rozbiory tekstów krytycznych...

[...]

Podobnych przykładów jest więcej, wymieniając je ograniczam się wyłącznie do rozdziałów wstępnych dysertacji.

Pora na podsumowanie. Mimo dostrzeżonych i przedstawionych powyżej mankamentów metodologicznych i merytorycznych oraz występujących sporadycznie niedoskonałości stylistyczno-językowych pracy *Mityzacje rzeczywistości w liryce Jarosława Iwaszkiewicza (1919-1980)* autorstwa mgr Joanny Suchodolskiej, zważywszy na wymienione wcześniej niepodważalne zalety ocenianej dysertacji takie, jak obszerność i rzetelność opracowania zgromadzonego materiału, znakomita orientacja autorki w twórczości i recepcji dzieła Jarosława Iwaszkiewicza, a przede wszystkim przygotowanie przez nią ciekawej i potrzebnej z punktu widzenia badań historycznoliterackich syntezy poświęconej zagadnieniu mityzacji w twórczości autora *Sławy i chwały* stwierdzam, iż przedłożona do oceny rozprawa spełnia wymagania stawiane tego rodzaju pracom naukowym i wnoszę o dopuszczenie kandydatki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

